

De Protestantse Raad voor Kerk en Israël heeft een nieuw beleidsplan voor de jaren 2015-2017. In het kader daarvan vraagt de Raad om te beginnen aandacht voor de apostel Paulus. In dit blad wordt verslag gedaan van de verdere uitwerking van het beleidsplan.

Het scheiden van de wegen – de eerste eeuwen

Het was een prachtige tentoonstelling in het Rijksmuseum: 'Late Rembrandt'. De Rijksmuseum-app leidde ons rond. Eerst een zelfportret van Rembrandt als de apostel Paulus. De stem in de app vertelt dat de rembrandteske lichtval een herinnering is aan Paulus' bekering tot het christendom. Hoezo?, denk ik. Hoe kan Paulus ooit bekeerd zijn tot een religie die nog niet bestond?

Zelfportret als de apostel Paulus, Rembrandt Harmensz. van Rijn, 1661.
• Beeld: Rijksmuseum

Onieuw wordt duidelijk dat het nodig is om goed na te denken over de vraag hoe Jodendom en christendom uiteen zijn gegaan. Jezus was een Jood, maar Paulus was de eerste christen, zeggen we! Sinds Paulus zijn Jodendom en christendom verschillende religies. Die veronderstelling zit christenen én Joden in de genen.

GETROUWD MET HERACLES

Maar de wereld van Paulus bestond niet uit heidenen en Joden, met de christenen als een derde, afzonderlijke soort. Voor de Jood Paulus was met name het onderscheid tussen Israël en de niet-Joodse volkeren bepalend. En dat onderscheid is lastig wanneer je als Jood ergens in Klein-Azië woont. Je bent een minderheid in een samenleving die helemaal is opgebouwd rond de goden van die stad. Overal op straat staan hun beelden. Er zijn goden, machten en krachten in menigte.

Mag je wel of niet offervlees eten?

In zo'n heidense samenleving moet een Jood een plek vinden voor zijn dienst aan de God van Israël. Je moet compromissen sluiten. Je geeft bijvoorbeeld financiële ondersteuning aan een tempel. Of je bedenkt dat een kleindochter van Abraham getrouwd is met Heracles. Op die manier zijn Jeruzalem en Sparta verwant en heb je als Jood een legitieme plaats verworven in die samenleving. Er waren veel manieren om met een draaglijk compromis te leven. Joden en niet-Joden naast elkaar.

APOSTOLISCH JODENDOM

En dan komt Paulus in jouw stad op bezoek. Hij heeft op mystieke wijze 'gezien' dat de laatste dagen zijn aangebroken. Er is nog maar een korte tijd te gaan. En wat doet Paulus met die overtuiging? Wordt hij christen? Natuurlijk niet. Zijn handelen blijft gericht op

het behoud van Israël. Maar volgens Joodse overlevering zullen in de laatste dagen ook de niet-Joodse volkeren optrekken naar Sion. Er ontstaat rond Paulus een specifieke vorm van Jodendom die je apostolisch Jodendom zou kunnen noemen. Daarin leven Joden en niet-Joden niet meer naast elkaar, maar met elkaar. De niet-Joden hoeven daarvoor geen Jood te worden. En de Joden gaan uiteraard niet tot heidendom over.

VAN KORTE DUUR

Paulus dacht dat het allemaal van korte duur zou zijn. Maar hij schiep een uiteindelijk onhoudbare spanning door het aantasten van het maatschappelijk compromis: niet meer naast elkaar maar met elkaar. Want niet-Joden moesten zich voortaan ook van afgodendienst onthouden. Zij komen in hetzelfde lastige maatschappelijke parket: mag je wel of niet offervlees eten, moeten vrouwen hoofdbedekking dragen, zou je nog wel trouwen? Et cetera.

ONDER SPANNING

Maar ook voor Joden was dit apostolische Jodendom niet zonder problemen. In Judea liepen de politieke spanningen hoog op in de aanloop naar de eerste Joodse opstand in 66 n.Chr. In zo'n situatie komt sterke nadruk te liggen op de eigen, Joodse identiteit. En niet-Joodse leden van een apostolische, Joodse subgroep die niet besneden zijn en zich soms niet aan de spijswetten houden, dat kan natuurlijk niet. Het zijn deze maatschappelijk en politieke omstandigheden die het paulinische gemeentemodel onder spanning hebben gezet en die, toen de tijd ging duren, tot het scheiden van de wegen hebben geleid.

DICK PRUIKSMA

Dick Pruiksma is emeritus predikant van de Protestantse Kerk. Tot eind 2013 was hij algemeen secretaris van de International Council of Christians and Jews (ICCJ). Hij is lid van de Protestantse Raad voor Kerk en Israël.

De Protestantse Raad voor Kerk en Israël heeft een nieuw beleidsplan voor de jaren 2015-2017. In het kader daarvan vraagt de Raad om te beginnen aandacht voor de apostel Paulus. In dit blad wordt verslag gedaan van de verdere uitwerking van het beleidsplan.

Paulus tussen trends en dilemma's

Het is dinsdag 30 juni 2015 en het is warm in Rome. De International Council of Christians and Jews (ICCJ) vergadert. 's Morgens zijn we op audiëntie bij paus Franciscus en 's middags gebeurt er iets dat nóg bijzonderder is. In een slecht geventileerde zaal komen meer dan honderd mensen bij elkaar voor een workshop over ... Paulus!

Hoofdgast is Gabriele Boccaccini, een historicus die gespecialiseerd is in de Tweede Tempelperiode (ong. 300 v.Chr.-100 n.Chr.) Voor een aandachtig gehoor plaatst hij Paulus te midden van de vele Joodse stromingen en schetst hij Paulus' antwoorden op de vragen van zijn tijd: een apostel tussen trends en dilemma's.

GEVARIEERD SPECTRUM

In een vorig artikel over Paulus stelden we: Paulus was geen christen maar Jood. De volgende vraag is: wat voor een 'soort' Jood dan? Het is duidelijk dat er in zijn tijd veel aanbod was op de markt van Joods denken en geloven. Trends van denken die elkaar raakten en tegenspraken. Stromingen die op dilemma's van geloven elk anders reageerden. Farizeeën en Sadduceeën danken bij ons hun bekendheid aan de evangeliën. Maar dat waren geen eensgezinde groepen. Van de gemeenschap van Qumran kennen we hun afkeer van de tempel in Jeruzalem. Er waren stromingen die tegen de Romeinse bezetters stredden en dus grote nadruk legden op de eigen, Joodse identiteit. In de diaspora was men doorgaans opener voor godvrezende niet-Joden. Een aantal Farizeeën was lid van de vroege Jezusbeweging, zo lezen we in Handelingen. Kortom, het Joodse spectrum van denken en geloven is in de eerste eeuw uiterst gevarieerd. Hét Jodendom bestaat nog niet, het christendom evenmin.

HOE VRIJ IS DE MENSELIJKE WIL?

Het ging daarbij in al die stromingen om belangrijke vragen. In zijn boek 'Middle Judaism' zet Boccaccini ze op een rij. Het gaat bijvoorbeeld om de vrijheid van de menselijke wil. Is dat een kwestie van 'kies heden wie gij dienen zult' (Jozua 24)? Of valt er niets te kiezen omdat allen sinds Adam zondigen, zoals Paulus in Romeinen 3 beweert? De vraag naar de vrije wil hangt sterk samen met de vraag naar de oorsprong van het kwaad. Wanneer het kwaad 'slechts' zetelt in de mens, dan is daar met hulp van verbond en geboden wel wat aan te doen. Maar dat wordt een stuk moeilijker wanneer wij allen in Adam al gezondigd hebben. Laat staan wanneer het kwaad door de val van engelen

'Het Laatste Oordeel', schilderij van Jeroen Bosch

is ontstaan en in de schepping zelf verankerd ligt. Maar hoe moet het dan met het Laatste Oordeel en het eeuwig heil? Wanneer niemand rechtvaardig is, wanneer niemand God zoekt, dan is het oordeel een cynische grap! Want dan is redding onmogelijk. Hoe ernstiger het kwaad, des te ingrijpender zal de eventuele redding moeten zijn. Wanneer het kwaad kosmische oorsprongen heeft, dan zal behoud alleen mogelijk zijn op de dag dat de sterren van de hemel vallen, de kosmos dooreen geschud.

APOCALYPTIEK

We vroegen ons af: wat voor een 'soort' Jood is Paulus? We eindigen voorlopig bij de stroming die 'apocalyptiek' wordt genoemd. Paulus was een apocalyptische Jood die zijn eigen antwoorden geeft op de vragen en dilemma's van zijn tijd. Daarover later meer. Maar één ding is duidelijk: gezien de aard van het kwaad moet de balans tussen Gods gerechtigheid en Gods genade wel totaal naar de genadekant doorslaan. Paulus is de apostel van Gods genade.

DICK PRUIKSMA

Dick Pruikasma is emeritus predikant van de Protestantse Kerk. Tot eind 2013 was hij algemeen secretaris van de International Council of Christians and Jews (ICCJ). Hij is lid van de Protestantse Raad voor Kerk en Israël.

De Protestantse Raad voor Kerk en Israël heeft een nieuw beleidsplan voor de jaren 2015-2017. In het kader daarvan vraagt de Raad om te beginnen aandacht voor de apostel Paulus. In dit blad wordt verslag gedaan van de verdere uitwerking van het beleidsplan.

Rechtvaardiging door het geloof een utopie?

Sommigen zeggen dat ook dit verhaal niet echt gebeurd is. Maar we hoorden met rode oortjes hoe Maarten Luther zijn 95 stellingen aan de deur van de Slotkapel in Wittenberg spijkerde. Dat jij je eeuwige heil met goede werken moet verdienen, geloofden katholieken. En Joden natuurlijk ook! Maar daar heeft Luther mooi een eind aan gemaakt. Wij worden alleen gerechtvaardigd door het geloof. Lees Paulus maar.

Abraham onthaalt de engelen.
Ets van Rembrandt, 1656.

• Bron: www.rijksmuseum.nl

Daar begint het probleem. Want niet alleen houdt ons het schandelijke schotschrift van Luther tegen de Joden bezig, 'Von den Juden und ihren Lügen'. Lange tijd is de Paulus van Luther identiek geweest aan de historische Paulus. Maar Paulus was geen (luthers) christen. Wij hebben Paulus nu leren kennen als een Jood die in het veelkleurige Jodendom van zijn tijd een bijzondere positie innam (zie de vorige afleveringen van deze rubriek). We noemden hem apocalyptisch en apostolair. Paulus verwachtte de eindtijd nog tijdens zijn eigen leven (1 Thessalonicenzen 4:17). Een eerste mens immers wás al geroepen uit de dood! En daarom werd het de hoogste heilstijd om de niet-Joodse volkeren uit te nodigen in het verbond met Israëls God. Dat alles past geheel binnen de Joodse denkkaders van toen. In de luttele tijd die hem nog rest verzamelt Paulus daarom Joden en vooral niet-Joden in zijn gemeenten. Bij Paulus staat 'rechtvaardiging' midden in de spanningsvolle verhouding van Joden en niet-Joden die, hoewel blijvend verschillend, zonder onderscheid moesten leven in één groep. Niet de relatie van Joden en christenen, laat staan de verhouding van lutheranen en rooms-katholieken, is bij Paulus aan de orde. Bij de apostel der volken is rechtvaardiging door het geloof de manier waarop hij uitlegt hoe mannen en vrouwen, slaven en vrijen, maar met name Joden en niet-Joden bij alle blijvende onderscheid toch een evenwaardige plaats 'in Christus' hebben.

PAULUS' HOOFDREGEL

Daarvoor grijpt Paulus terug op het verhaal van Abraham. Dát er spanningen zijn tussen Joden en niet-Joden is duidelijk. In Galatië wil men de niet-Joden in de gemeente tot het Jodendom laten toetreden omdat alleen een leven volgens Joodse zede een mens in Gods ogen zou legitimeren. Paulus reageert furieus. Kijk naar Abraham, houdt hij zijn mede-Joodse-Jezus-

gelovigen voor. Die werd rechtvaardig bevonden zonder zelfs maar besneden te zijn!

In Rome is de situatie omgekeerd. Daar wordt aan *niet*-Joden gevraagd hun Joodse medegelovigen als zodanig te aanvaarden. Opnieuw is Abraham referentiefiguur. Maar nu moet de blijvende voorrang van Jóden beklemtoond worden. De teneur evenwel is steeds dezelfde: laat ieder blijven in de roeping waarin hij geroepen werd, maar aanvaard elkaar bij alle onderscheid van zede en gewoonte. Dat is Paulus' hoofdregel.

EEN SPANNEND EXPERIMENT

Even terzijde. De beroemde verzoeningstekst in Romeinen 3 staat ook in dit verband. Paulus geeft de dood van Jezus betekenis binnen de rechtvaardiging. Niet alle zonden van alle mensen van alle tijden worden verzoend. Het gaat om die zonden die voor Jezus' dood onder Gods verdraagzaamheid waren toegelaten. Allen die geloven beginnen Godzijdank met een schone lei! Ook de niet-Joden die voorheen geen zoenoffers kenden. Jood en Griek dienen voortaan sámen onberispelijk te leven tot de nabije dag van de Heer.

In de hogedrukpan van de eindtijd begon Paulus een spannend experiment. Sommigen noemen het een utopie. Kun je mannen en vrouwen, Joden en niet-Joden, slaven en vrijen gelijkwaardig laten samenleven 'in (de gemeente van) Christus'? Ook zonder eindtijdverwachting daagt de utopie uit tot experiment.

DICK PRUIKSMA

Dick Pruiksmá is emeritus predikant van de Protestantse Kerk. Tot eind 2013 was hij algemeen secretaris van de International Council of Christians and Jews (ICCJ). Hij is lid van de Protestantse Raad voor Kerk en Israël.

De Protestantse Raad voor Kerk en Israël heeft een nieuw beleidsplan voor de jaren 2015-2017. In het kader daarvan vraagt de Raad om te beginnen aandacht voor de apostel Paulus. In dit blad wordt verslag gedaan van de verdere uitwerking van het beleidsplan.

Over Wet en *halacha*

Jezus en Paulus, de kloof wordt smaller

Ook de ontmoetingsdag over Jezus en Paulus en hun Joodse wereld trok een volle zaal, nu in het Protestants Landelijk Dienstencentrum¹. Een mevrouw zegt: 'Ik denk dat de kloof tussen Jezus en Paulus veel minder breed is dan ik altijd dacht.' Ontmoetingsdag geslaagd!

Want hoe was het tot nu toe? Jezus was weliswaar teruggebracht naar zijn Joodse wereld. Maar Paulus bleef voor velen de grensoverschrijdende stichter van een nieuwe religie. Hij zou ook het Jodendom achter zich hebben gelaten. Maar die kloof blijkt kunstmatig te zijn wanneer we ook Paulus heel gedifferentieerd teruglezen naar het Jodendom van zijn dagen. In voorgaande artikelen (zie de eerdere nummers in deze jaargang) leerden we de apostel kennen als een mystieke, visionaire persoon. Na zijn Damascus-ervaring is hij ervan overtuigd dat het Koninkrijk van God nog tijdens zijn leven zal aanbreken. De opwekking der doden is immers al begonnen! Hij is daarom tot de overtuiging gekomen dat het zijn opdracht is een representatieve groep uit de niet-Joodse wereld binnen te brengen in de gemeenschap van Israël. En bovenal dat langs die omweg 'gans Israël' behouden zal worden. Paulus' wereld bestond uit Joden en niet-Joden. Christenen waren er (nog) niet en een kerk evenmin. Het was een Joods-utopisch experiment om Joden en niet-Joden te laten samenleven. Net zo goed trouwens als mannen en vrouwen en slaven en vrijen. Maar net zomin als de slaven vrij werden en vrouwen een man, werden Joden ontrouw aan de Tora of moesten niet-Joden zich laten besnijden.

Die bijzondere visie riep weerstand op. Het zijn identiteitsgevoelige zaken! Paulus verdedigt zich briljant met de term 'rechtvaardiging door het geloof'. Dat wil – heel Joods! – zeggen: niet het volgen van de Joodse zede is uiteindelijk beslissend voor God. En ook de aan heidenen gegeven natuurlijke kennis brengt niet tot het Koninkrijk. Paulus volgt een Joodse regel: 'niemand is rechtvaardig' (Psalm 14:3). Beslissend is uiteindelijk de vasthoudendheid, de trouw in de messiaanse tijd. Anders gezegd: het geloof. Het geloof dat Joden rechtvaardig doet leven volgens hun *halacha*². Hetzelfde geloof waardoor nu ook 'heidene-in-de-Messias' als niet-Jood tot gerechtigheid worden geroepen. Wat het heil betreft leeft de gerechte door trouw.

Veel theologie gaat over de kloof tussen de Joodse wet en het christelijke Evangelie. De kloof tussen Joden en christenen is zo wijd mogelijk gemaakt. En daarmee de kloof tussen Jezus en Paulus. Maar Jezus was niet slechts een theologische opmaat

Beeld: 'De bekering van Paulus', fresco door Michelangelo.
• Bron: Wikipedia

naar Paulus. Wanneer ook Paulus weer volledig Jood wordt, dan dicht zich de kloof. Voor beiden was de vraag hoe mensen samen kunnen leven in de messiaanse tijd. De fundamentele vraag naar 'halacha', de Joodse weg om te gaan. Jezus stelde die vraag in zijn bijna uitsluitend Joodse context. Paulus stelt die vraag in een samenleving van Joden en niet-Joden. Maar ook dan volgt hij zijn Joodse spoor! Niet-Joden hoefden nooit de sabbat te houden of koosjer te leven of besneden te worden om deel te krijgen aan de komende wereld. Dat hoeft dus nu ook niet! Maar wat dan? Een brief als 1 Korintiërs maakt veel duidelijk. De niet-Joden dienen zich absoluut van afgodendienst te onthouden nu ze Israëls God zijn gaan volgen. Van daaruit start de paulinische *halacha*. Een nieuw thema dient zich aan.

DICK PRUIKSMA

Dick Pruiksmá is emeritus predikant van de Protestantse Kerk. Tot eind 2013 was hij algemeen secretaris van de International Council of Christians and Jews (ICCJ). Hij is lid van de Protestantse Raad voor Kerk en Israël.

¹ Het verslag van deze dag staat op pagina 22.

² Officieel wordt hieronder verstaan: de totaliteit van de voorschriften uit Tora en Misjna en de daarop gebaseerde bindende rabbinale uitspraken in de Talmoud en latere interpretaties met een wetgevend karakter.